

SECTION 2. GENERAL PEDAGOGY AND HISTORY OF PEDAGOGY

DOI: 10.46299/ISG.2024.MONO.PED.4.2.1

2.1 Борис Дмитрович Грінченко - вартовий рідного краю

Постать Бориса Грінченка належить до тієї когорти українських громадських діячів і педагогів, яких то замовчували за імперськими забаганками й кидали в забуття, то ненавиділи і тоді, їхні імена були під заборонаю. За плином часу провідні педагогічні ідеї Б. Грінченка не втратили своєї вартості. Вчитуєшся в рядки цього духовного велета і стає зрозуміло, що в суцільному нині освітньому просторі України його ідеї не втратили затребуваності в соціально-культурному та освітньому сенсах.

Переосмислення стратегії розвитку освіти в Україні зумовлено потребами вибудовування гнучкої життєздатної моделі функціонування закладів загальної середньої освіти з метою забезпечення функціональності знань, умінь, навичок і способів діяльності в умовах викликів воєнного часу, творення спільного європейсько культурного та освітнього простору. Очевидним є те, що надання переваг прагматичній освіті, надмірна практична спрямованість змісту та організації навчання спричинили ескалацію духовної кризи. Нині, метою гуманістичного оновлення освіти і педагогіки загалом, є наближення її до потреб людини на засадах людиноцентричних цінностей. Оскільки гуманізація є соціально-культурною позицією, яка ґрунтується на пріоритеті людини як найвищої цінності, – на часі розбудова шкільної освіти на людиноцентричних засадах.

Джерелами розвідки є статті про Б. Грінченка, що вийшли друком в Українському педагогічному журналі «Світло» (видавництво Український Учитель). Коротка історична довідка: прогресивне українське педагогічне періодичне видання, що висвітлювало важливі на той час питання навчання дітей рідною (українською) мовою та просвітництва в 1910–1914 роках. Ідейним натхненником журналу був Б. Грінченко, він навіть дав згоду про те, щоб його очолити (через передчасну смерть педагога, цим намірам не судилось

здійснитись). За життя Б. Грінченко пропонував цікаві питання для розгляду в журналі, теми статей. У розвідці подано провідні ідеї Б. Грінченка про українське шкільництво та цікаві факти з життя педагога, описані його сучасниками. З-поміж великих українців визначною є постать Бориса Дмитровича – етнографа, мовознавця, педагога і громадського діяча, який жертвовно служив українській ідеї: «Він немов ліванський кедр, що височіє над рідним краєм, Налітають на нього ревучі вітри, шарпають зусібіч, прагнуть скинути з вершини, але Він, міцно прорісши корінням у кам'яний ґрунт, щоб там не було, тримається. Не хоче поміняти своєї нагірної долі на долю лугової трави, не бажає спокою у затишній долині» [10].

Учительські будні Бориса Дмитровича Грінченка, його невтомна праця в царині тогочасної української культури та шкільництва наводить на роздуми: що спонукало цю освічену людину до жертвовного служіння людям? Якими життєвими та педагогічними сенсами? Деякі відповіді на це запитання знаходимо в статті І. Спілки «На початку вчителювання», надрукованій у журналі «Світло», 1910 року [11, С. 48-53]. Автор, наведеної вище статті, був сучасником педагога, їхні життєві шляхи часто перетинались. І. Спілка описує спогади про початок вчительської праці Б. Грінченка, яку педагог поєднував із громадською, просвітницькою роботою, а саме: боротьбою за навчання дітей українською мовою і визнання права народу мати в «своїй школі свою мову». Для тогочасної підросійської України це було викликом проти існуючих порядків, зокрема в освіті. За імперської доби Б. Грінченко прагнув навчати учнів українською мовою тоді, коли влада на всіх рівнях намагалася закрити дітям і молоді шлях до шкіл в україномовному середовищі. Призначення кандидатам на вчителювання здебільшого видавались у зросійщені села, де й розпочав свою тернисту педагогічну дорогу Б. Грінченко. 1882 рік – це початок його вчительського служіння в с. Єфремовка, під Чугуєвом. Влада боялася направляти талановитого вчителя і національно свідомого просвітника в українські села. Тим не менше, Б. Грінченко намагався використати кожен змугу для спілкування з українськими селянами. Він врахував те, що село Єфремовка, тогочасної

Харківської губернії, розташовано на межі з україномовним селом Семенівка (Полтавська губернія, подано назву згідно з територіально-адміністративним устроєм того часу). Він відмовився від шкільного помешкання для вчителів і винаймав хату в селі Семенівка. Тому йому доводилось щоденно ходити пішки на роботу в школу села Єфремівка на Харківщині. Таким вчинком Б. Грінченко увиразнював своє ставлення до українства, намагався бути ближче до україномовних людей, їхньої культури і потреб. Відкрита україно центрована позиція була причиною частих переведень Б. Грінченка з однієї школи в іншу. Згодом він працював в Олексіївці, а пізніше – в Нижній Сироватці Сумського повіту (згідно з тогочасною територіально-адміністративною назвою). У цьому селі вчительська діяльність Б. Грінченка була під пильним оком місцевого попа та другого вчителя, які постійно писали на нього донесення. Варто зауважити таке: доброзичливий світоч для своїх учнів та їхніх батьків, Борис Дмитрович не міг пристосуватися до середовища цинічних і недоосвічених доносителів. Він не вписувався в їхнє середовище своїм чуйним ставленням до учнів, ідейними переконаннями і просвітництвом серед селян. Зазвичай доноси були недолугого змісту. Наприклад, з-поміж інших них були й такі: вчитель вперто називав попа законовчителем, а не «батюшкою», як було прийнято тих часів. Тому Б. Грінченко поповнив когорту «ненадійних» і його перевели в іншу школу. Тотальна недовіра урядовців, шпигування, намагання принизити цю потужну і віддану своєму народові постать, спричинили відмову Б. Грінченка від учителювання. Він повернувся спочатку на хутір до свого батька, а згодом на Херсонщину, де працював статистом.

У статті «На початку учителювання» І. Спілка стисло, але дуже проникливо виклав тернистий шлях Б. Грінченка-вчителя. В соціально-політичних умовах наприкінці 19 – на початку 20 століття самоцінність особистості вчителя в підросійській Україні була за межами сприйняття колоніальною владою [11, С. 48–53]. Студіювання підбірки листів, що надруковані у книзі 3, наведеного в тексті примірника журналу «Світло» йдеться про палку прихильність учнів і їхніх батьків до Б. Грінченка-вчителя. І. Спілка,

який був ініціатором публікації цих листів 1910 року, писав про те, що листи містять не лише пам'ять про вчителя, а слугують свідченням великої шани і любові до нього. Зауважимо, що перші листи до Б. Грінченка від його учнів були з Єфремівки та Олексіївки, де він учителював перші два роки. Вчителя вихованці сприймали з великою любов'ю, ділилися з ним спогадами про час, коли він розкривав перед ними паростки знань про людські чесноти та запрошували погостювати в їхніх сім'ях під час Різдва. Листи від Б. Грінченка були справжньою подією для його учнів і селян, їх перечитували неодноразово. Про це засвідчує фрагмент листа від учнів з Сироварки. Інтерес становлять листи до Б. Грінченка від братів Грицька і Петра Книшенків, вони містять спогади цих дітей про той час, коли вчитель їх учив добру та дякують за книжки. Людність і чесність Б. Грінченка притягували до нього людей із різних верств. Так, переписка сім'ї Позняків з Б. Грінченком засвідчує, що селяни ділилися з ним, як своїми радощами, так і проблемами (наприклад, потребами взяти невелику суму грошей у борг). Зміст оприлюдненого листування засвідчує те, що Б. Грінченко в своїй особистості поєднував велику людність і відповідальність за подальшу долю нової генерації українців, що розвивається нарівні з іншими європейськими народами.

Вартісною, для розкриття ціннісних інтенцій непересічного педагога, є праця Д. Пісочинця «Учителювання Б. Грінченка» (1911). Її автор був очевидцем багатьох подій з життєпису Б. Грінченка, тому інформацію подає згідно з їх хронологією [12, С. 40-55]. Автор цієї статті подає власне бачення постаті Б. Грінченка в контексті його педагогічної та громадсько-просвітницької діяльності. На думку Д. Пісочинця непересічність постаті Б. Грінченка полягає в цілеспрямованій праці задля людей, що й вирізняло його з поміж тогочасних українофілів, які часто забалакували насущні проблеми освіти, культури, виховання нової генерації українців. Своїм прикладом невтомної праці в царині шкільництва та просвітництва народу, як зауважує Д. Пісочинець, багато зробив для формування осередків дієвих українофілів, на відміну від тих, «...дармоїдів рідної землі, котрі роблять тільки зубами та дурним язиком!» (мова

оригіналу за Д. Пісочинцем). Чим була вчительська праця для самого Б. Грінченка? Очевидним є те, що була праця не заради заробітку куска хліба щоденно. Вчителювання та просвітницька праця – щоденна, важка, копітка для Б. Грінченка були його життєвою місією задля служіння своєму народові.

Інший сучасник Б. Грінченка – Г. Шерстюк, на шпальтах журналу «Світло» (1910) емоційно передає свої спогади про перебіг його вчителювання, якому він посвятив майже половину свого життя. Автор, названої вище за текстом статті, розповідає про те, що Б. Грінченко свій педагогічний вектор обрав завдяки співпраці з активним крилом інтелігенції (українофілів). Це був свідомий вибір своєї місії – боротьби за розширення поля функціонування української культури, української мови та української історії. Як учитель і громадський діяч обстоював проукраїнську позицію щодо навчання дітей рідною мовою (українською) в умовах культурної експансії російської імперії. Роботу вчителя Б. Грінченко провадив у сув'язі з літературною та етнографічною. Про його невтомну працю в царині освіти народу засвідчує такий факт: вечорами писав для дітей і про дітей оповідання, казки і вірші, що були зрозумілі для учнів і їхніх батьків.

У книгах для дітей педагог-письменник розвивав ідею про цінності людини, а саме: поваги до культури та історії, справедливості, співпереживання і готовності до доброчинства. Підтвердження цьому є міркування Г. Шерстюка, викладені в статті «Борис Грінченко і українська школа» (1910) [13, С. 18-23].

Сучасник Б. Грінченка та його соратник – Г. Шерстюк описує його постать в руслі тогочасної боротьби прогресивних громадсько-культурних діячів за відродження української школи. Автор вказаної вище статті засвідчує дієвий характер Б. Грінченка та його безкомпромісність у виборюванні права українців на свою школу, що сіятиме світло знань і культури. Педагог докладав зусилля для того щоб школа була культурно-освітнім осередком, забезпеченим добрими книгами. Насамперед, педагог привернув увагу до того, що школа має мати бібліотеку і сам розпочав збирати книги для дітей і батьків. Зважаючи на те, що тих років бракувало книг, написаних українською мовою, Б. Грінченко сам

власноруч переписував твори українських авторів і цими рукописними творами поповнював книгозбірню. Багато книг вчитель писав сам, не лише для своєї дочки Настусі, а й для місцевих селян та їхніх дітей. Як зауважує Г. Шерстюк, селяни заучували вірші Б. Грінченка напам'ять. Свою діяльність у царині шкільництва Б. Грінченко поєднував з організацією середовища для просвітництва всіх верств українства, започаткуванням української бібліотеки. В цій справі йому доводилось долати труднощі і-за браку українських книжок, придатних для народної бібліотеки. Збірки складав з творів, написаних авторами різних років українською мовою. До організації українських бібліотек педагог закликав своїх однодумців-учителів. Він розумів силу вчительства у цій важливій справі, тому намагався привернути увагу до їхньої громадянської позиції. Вчителі стоять найближче до справи освіти народу, а тому їм належить найбільше зробити і сказати в оборону української школи, вважав Б. Грінченко. Тому він бере на себе складне завдання: висвітлити справжній стан занепаду тогочасного шкільного навчання учнів. Заклик вчительства до праці, сповнений силою переконання Б. Грінченка щодо його просвітницького місіонерства.

У статті «На роковини», що вийшла друком 1911 року (після смерті Б. Грінченка), Г. Сьогобічний висвітлює діяльність педагога-патріота, захисника рідної мови. Автор наведеної статті описує свою співпрацю з Б. Грінченком щодо можливостей перекладу його оповідання «Каторжна» з наступним друком у журналі «московською» мовою, аби якомога більше людей читали. Згоду про таку роботу Б. Грінченко дав за умови, що стаття цією мовою буде за його авторством, а не підписана псевдонімом (В. Чайченко), яким він іноді послуговувався. Г. Сьогобічний, перейнявшись ідеєю Б. Грінченка про необхідність розширення культурно-освітнього поля використання української мови, вирішив започаткувати переклади художніх творів – з російської мови та видавати їх друком українською мовою. Загалом Б. Грінченко підтримав ініціативу Г. Сьогочасного, однак був дуже суворим критиком його першого перекладу оповідання російського письменника (українського походження) І. Потапенка: мова перекладу «штучна», «мудрована». Він був проти того, щоб

переклад літературних творів робити нудним, незрозумілим і невластивим для української мови стилем. Писати та перекладати треба просто, для того, щоб літературний твір читали всі верстви населення та отримували від цього насолоду й пізнавали нове, збагачували свій світогляд і громадянську позицію. Для шліфування майстерності перекладача Б. Грінченко радив Г. Сьогобічному читати українською мовою твори українських письменників, а саме: М. Вовчок («Народні оповідання»); П. Куліша («Чорна рада», «Досвітки», «Народні оповідання в «Записках о Южной Руси». За взірць чистої народної української мови, Б. Грінченко надіслав Г. Сьогобічному кілька своїх творів, що надихало і підтримувало перекладача-початківця, добросеречно оцінював його літературні здобутки та вказував на помилки, що їх робив у перекладах [14, С. 18-23].

У педагогічному трактаті «Якої нам треба школи» (1917) Б. Грінченко пише про побудову української школи, яка має слугувати чинником соціального, культурного та державного розвитку. Педагог переймався стратегічною проблемою школи і освіти: як вчити та чому вчити? Відповідь Б. Грінченко обґрунтував трьома тезами: сутність першої полягає в науковому потенціалі знань, які дає школа; друга висвітлює першорядність рідної мови та літератури, історії та народознавства; третя – зміст освіти учнів/учениць має носити практико орієнтований характер. Освітні, соціальні, культурні, просвітницькі, державотвірні завдання щодо освіти молодії генерації українців Б. Грінченко увиразнює в місії нової української школи [15, С. 10-12].

На думку педагога школа і сім'я, яка виховує дитину є осередками морально-духовного виховання. Тому важливо урівноважити суспільні цілі виховання з тими, що висновують батьки (особи які їх замінюють). Ця ідея містить актуальність у нинішній час, тому її варто брати до уваги розробникам концепцій з різних аспектів реформування освіти. Варто зауважити, що ідеї нової української школи мали достатньо потужний розвиток у середовищі національно свідомих мислителів і педагогів на зламі 19-20 століть. З поміж інших, на тлі суспільних зрушень того часу чільне місце провідника української школи та

освіти і культури належить Б. Грінченкові. В наведеній вище за текстом праці педагог, чітко і достатньо гостро вказує на цілі майбутньої школи: державотворчу, просвітницьку, культуротворчу, економічну [15].

Школа має давати добрі знання, які є запорукою культурного, життєвого зростання і учнів, і суспільства. Тому Б. Грінченко зосереджував свою увагу на проблемі пошуків нового змісту навчання. Насамперед, зміст навчання потрібний науковий, який в прийдешньому часі стане рушієм суспільного розвитку. Зазначимо, що зазначена ідея не втратила актуальність. Освіту нині розглядають в контексті розвитку людського капіталу, сучасних технологій, національної безпеки. Друге: осердям змісту навчання (освіти) учнів нової школи має бути рідна мова і література, історія і народознавство. На думку Б. Грінченка, саме ці галузі знань слугують потужним ресурсом ціннісно-світоглядного розвитку молодшої генерації, розуміння явищ і процесів, подій минулого і привнесення кращих цінностей у майбутнє життя родини, суспільства. Б. Грінченко розвивав ідею про затребуваність практико орієнтованого змісту навчання в новій школі. Тяглисть цієї ідеї простежуємо в Концепції «Нова українська школа» (2016).

У руслі нинішніх стратегій розвитку шкільної освіти в Україні dokonаним і людинотвірним є виховний ідеал висновуваний Б. Грінченком у процесі його вчителювання в різних школах тогочасної підросійської України та громадської діяльності. Насамперед педагог розглядає сім'ю, як осередок виховання дитини в ранні роки і стверджує про те, що сама сім'я має бути взірцем ладу і любові. Водночас суспільні цілі виховання не повинні протирічити моральним цінностям сім'ї: прищеплені в дитячому віці цінності поваги до батьків сприяють формуванню надалі поваги до родини, свого роду і батьківщини, що ґрунтуються на довічних цінностях – любові, повазі, гідності, добрі. Б. Грінченко вважав виховання важливим чинником освіченості людини, а освіта має перетворюючий характер і слугу в широкому сенсі ресурсом для заведення добрих державних порядків.

Насамперед варто повернутися до тих ідей, які нині на часі в українських школах: як учити? Звернення Б. Грінченка до книжки, її місця в навчальному процесі наводить на розмірковування про суцільний стан з читанням учнів різних вікових груп і потребою подолання відсутності в дітей інтересу до читання. Книжки для дітей (йшлося про учнів початкової школи) мають бути написані зрозумілою мовою і доступні для них. Дитячі книги, підручники педагог розглядав не лише як засіб навчання, добрі знання отримані з книг він розглядає в руслі майбутньої життєтворчості для перетворюючої суспільної діяльності.

Для Б. Грінченка – вчителя близькою посутньо і зрозумілою була суспільна місія вчителів: вирощування майбутнього, несення просвітництва, моралі і духовності. Зазначені творцем нової педагогіки національної освіти ідеї, суголосні до нинішніх викликів, які постали перед українською школою та педагогічним середовищем в умовах воєнного часу. Образ учителя в творчості Б. Грінченка увиразнений поважним ставленням до людей праці, до тих, хто є батькам ми учнів. У своїх літературних творах він вивищує людину з її потребами, переживаннями; героями оповідань «Без хліба», «Кавуни», «Украла», «Олеся», «Грицько» були діти, яким Борис Дмитрович бажав доброї долі та кращого життя.

Попри багатогранну діяльність у різних галузях культури, не можна не звернути увагу на те, що з усієї самовідданої праці в царині українства, найулюбленішою для Б. Грінченка була справа творення українського шкільництва. Про нього він піклувався і найбільше бажав служити справі освіти народу.

Унесок Б. Грінченка у розвиток української культури та шкільництва є предметом вивчення багатьох поколінь дослідників в Україні та за її межами. І кожного з нас надихає мета, до якої прагнув Б. Грінченко, а саме: допомогти українцям вийти на шлях до кращого життя і зайняти почесне місце з-поміж інших вільних націй. До цієї мети йшов великий українець усе своє свідоме життя.